

УДК 349.134

Олена Кудрявцева,

асистент кафедри конституційного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлені питання класифікації та систематизації конституційних прав дитини в Україні. Автор обґрунтовує висновок про те, що система прав дитини є складовою системи прав людини. Законодавче унормування прав неповнолітньої людини необхідне для її існування, виховання і розвитку. Багато прав дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, набуття громадянства, вільне вираження думок та ін.).
Ключові слова: конституційні права дитини, класифікація, систематизація, нормативно-правове забезпечення.

Конституційні права дитини — це її основні права, а саме певні можливості дитини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах. Вони об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх. При цьому характер та ступінь розвитку будь-якої держави та будь-якого суспільства завжди визначались і визначаються правовим статусом (правовим становищем) особи, тобто людини і громадянина, а особливо дитини. Тому розділи, положення, статті Конституції, присвячені правовому статусу особи, правам і свободам людини і громадянина, дитини є, як правило, візитівкою кожної конституції. Хоча цілком зрозуміло, що лише закріплення прав дитини на конституційному рівні є недостатнім. Ці права, як видається, мають стати ще й підґрунтям державної політики.

В. Погорілко та В. Федоренко, відзначаючи багатоманітність конституційних прав і свобод людини, вказують на те, що питання їх класифікації та систематизації стали уже традиційними для юридичної науки і практики. Ці питання у різні часи досліджували В. Авер'янов, М. Антонович, М. Баймуратов, О. Батанов, А. Георгіца, Т. Гоббс, Р. Гринюк, Г. Гроцій, Ю. Грошевий, В. Гулієв, Є. Додін, А. Заєць, Р. Калюжний, М. Козюбра, А. Колодій, В. Курціна, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, І. Марочкін, М. Матузов, Г. Мурашин, А. Олійник, О. Петришин, І. Петрухіна, В. Погорілко, П. Рабінович, Ф. Рудинський, М. Савенко, В. Се-

ліванов, О. Скрипнюк, Ю. Соколенко, Б. Спіноза, В. Сухонос, В. Темченко, М. Тесленко, С. Тимченко, В. Тихий, Ю. Тодика, О. Тодика, К. Толкачов, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Цветков, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна, О. Ющик, І. Яковюк та ін.

Однак з плином часу питання класифікації та систематизації конституційних прав і свобод людини, а також прав і свобод дитини не втрачають своєї актуальності. Адже з розвитком суспільства виникають все нові й нові суспільні відносини, а отже, можуть з'являтися нові права та обов'язки між учасниками цих відносин.

Взагалі «класифікувати» означає розподіляти предмети, явища, або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями; групувати. «Систематизувати» означає приводити щось у систему, а під «системою» розуміють порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь [1]. Тож систематизація конституційних прав дитини, на наш погляд, являє собою упорядкування конституційних прав дитини, зумовлений їх взаємозв'язками, а також правильним, планомірним розташуванням.

Скористаємось наведеними визначенням для здійснення класифікації та систематизації закріплених Конституцією та законами України основних прав дитини.

Досліджуючи питання класифікації конституційних прав і свобод людини, Ю. Тодика пропонував їх розрізняти:

1) за суб'єктом — на права і свободи людини (наприклад, право на життя, захист честі та гідності) та на права і свободи громадянина (наприклад, виборче право);

2) за видом суб'єкта — на індивідуальні (наприклад, право на відпочинок, на житло) та колективні (наприклад, право нації, народу на самовизначення, права національних меншин та деяких інших категорій населення, права дитини, молоді тощо);

3) за генезисом — на природні (наприклад, право на життя) та похідні (наприклад, право на свободу слова, на інформацію);

4) за характером утворення — на основні (конституційні) та доповнювальні (такі, що конкретизують);

5) за черговістю включення до конституції — на права першого, другого та третього покоління;

6) за ступенем абсолютизації — такі, що підлягають обмеженню, та такі, що не можуть бути обмеженими;

7) за змістом — на особисті, громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні [2].

Слід зазначити, що серед науковців-конституціоналістів існують й інші погляди на класифікацію прав людини. Однак для більш повного вивчення визначеного нами предмета дослідження видається доречним скористатися саме наведеною вище класифікацією. При цьому особливої уваги, на наш погляд, заслуговує класифікація прав дитини за змістом (на особисті, громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні).

Права дитини, закріплені в ч. I Конвенції про права дитини, на наш погляд, можна класифікувати, умовно розбивши їх на декілька груп:

1) природні, невід'ємні права дитини, які кореспондуються з природними правами людини, закріпленими у Загальній декларації прав людини 1948 р., та права, що у внутрішньодержавній практиці проявляються як особисті права дитини у сфері особистого життя та особистої безпеки; 2) політичні права; 3) економічні права; 4) соціальні права; 5) культурні права.

До природних прав дитини слід відносити:

а) її невід'ємне право на життя, відповідно до якого, держава повинна забезпечувати її виживання та здоровий розвиток (ст. 6 Конвенції);

б) право на реєстрацію одразу після народження та з моменту народження — на ім'я та набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх турботу (ст. 7 Конвенції);

в) право дитини на збереження її індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, що повинно передбачатися національним законодавством, без протизаконного втручання з боку держави (ст. 8 Конвенції).

Існує й інший варіант класифікації прав дитини. Їх поділяють на:

а) негативні;

б) позитивні.

Запропонована класифікація спирається на існування негативного і позитивного аспектів свободи. Так, у негативному сенсі свобода розуміється як відсутність примусу, обмежень щодо особи, у тому числі й з боку держави. Натомість, у позитивному значенні її розуміють як свободу вибору, утворювану державою, а головне — здатність дитини досягти своїх цілей і обов'язок держави надавати їй ті чи інші соціальні блага.

Під негативними правами дитини розуміють її права на захист від будь-якого втручання, у тому числі з боку держави, у здійсненні громадянських (як члена громадянського суспільства) і політичних прав (як учасника політичного життя) та інших прав.

Негативні права дитини вважаються основними, абсолютними. Вони з'явилися історично раніше, ніж інші права, і розвивалися як група прав на незалежність від влади (свобода віри, свобода віросповідання і свобода совісті; право на особисту свободу; право на придбання і недоторканність приватної власності; свобода пересування територією усієї держави; таємниця і недоторканність листування; свобода слова і свобода думки та об'єднань; право на недоторканність житла; свобода вибору професії тощо).

Позитивні права дитини, на відміну від негативних прав, передбачають права особи на поліпшення свого становища і підвищення культурного статусу, забезпечувані державою. Це економічні, соціальні і культурні права як окрема група громадських прав суб'єкта, які характеризують правову державу новітнього періоду її розвитку. До них належать: право на освіту, свобода будь-якої творчої діяльності, право на інтелектуальну влас-

ність, право на вільне використання своїх здібностей і майна, право на соціальну безпеку і захист в умовах безробіття, право на сприятливе довкілля, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на гідне життя тощо.

При цьому держава виконує функцію забезпечення громадян тими чи іншими благами, створення соціальних програм, що гарантують проголошені соціальні, економічні та культурні права.

Здійснення позитивних прав передбачає наявність достатніх ресурсів держави, їх конкретне наповнення безпосередньо залежить від національного доходу країни та її політичного режиму. Так, обмеженість ресурсів або антидемократичний режим можуть гарантувати громадянам лише «рівність у злиднях», як це мало місце у переважній більшості так званих «соціалістичних» держав за часів тоталітарних режимів.

Конституційні права дитини за сферою їх реалізації в суспільному житті поділяють на: а) особисті (громадянські); б) політичні; в) економічні; г) соціальні; ґ) культурні; д) екологічні. Усі ці права закріплені в розділі другому «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина» Конституції України.

Особисті (громадянські) права являють собою природні, основоположні, невід'ємні права дитини, які мають здебільшого характер негативного права. Вони походять від природного права на життя і свободу, яке від народження має кожна людина, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави та інших людей.

До особистих (громадянських) прав зазвичай відносять можливості людини, необхідні для забезпечення її фізичної і морально-психологічної (духовної) індивідуальності. Відповідно до цього громадянські (особисті) права поділяють на фізичні і духовні. Фізичні права: на життя, особисту недоторканність, свободу пересувань, вибір місця проживання, безпечне довкілля, житло тощо. Духовні права: на ім'я, честь і гідність, на справедливий, незалежний і публічний суд (статті 27, 28, 29 та ін. Конституції України).

Під політичними правами розуміють можливості (свободи) громадянина активно брати участь в управлінні державою та у громадському житті, впливати на діяльність різних державних органів,

а також громадських організацій політичної спрямованості. Це право обирати і бути обраним до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, право створювати громадські об'єднання і брати участь у їх діяльності, свобода демонстрацій і зборів, право на інформацію, свободу слова, думок, у тому числі свободу преси, радіо, телебачення та ін. (статті 38, 39, 40 та ін. Конституції України).

Економічні права являють собою можливість (свободи) людини і громадянина розпоряджатися предметами споживання і основними чинниками господарської діяльності: власністю і працею, проявляти підприємливість та ініціативу в реалізації своїх здібностей і придбанні засобів для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ.

Особливе місце серед економічних прав дитини посідає право на приватну власність. У ст. 41 Конституції України записано, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право власності є непорушним. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. При цьому Конституцією України гарантовано не лише рівність усіх форм власності — державної, приватної, комунальної, але й їх однаковий юридичний захист.

Статтею 42 Конституції України проголошено право кожного, у тому числі й дитини, на підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Обмежена лише підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Фіксує право приватної власності, право підприємницької діяльності та інші економічні права, Конституція України підкреслює: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству».

Соціальні права дитини — це права дитини, які забезпечуються системою економічних, юридичних, організаційних заходів, встановлених та гарантованих державою.

У соціальній державі соціальний захист є невід'ємним правом дитини та похідним від права на життя. Оскільки соціальний захист — це система підтримки державою громадянина у разі настання несприятливих для нього соціальних ризиків, то тим самим держава сприяє реалізації права на життя.

У Конституції України права дитини невід'ємно пов'язані з правами людини і громадянина на соціальний захист. Ці права закріплено у низці статей Основного Закону, які безпосередньо присвячені соціальному захисту і, в свою чергу, набули подальшого розвитку в системі законодавства про соціальний захист України. Так, у ст. 46 Конституції України закріплено право громадян на соціальний захист, що включає в себе право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

У ст. 47 Конституції України записано, що для громадян, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. При цьому, Основним Законом визначено не тільки сферу соціального захисту, а й зміст права людини на соціальний захист та види соціальних виплат та допомоги, на які особа набуває права в разі настання соціального ризику. Тобто йдеться про забезпечення житлом інвалідів, ветеранів війни та праці, осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також осіб, що постраждали внаслідок інших надзвичайних обставин [3].

Однією з гарантій права дитини на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг та житло, що закріплене у ст. 48 Конституції України, є гарантування отримання дитиною мінімального доходу, який розрахований на покриття мінімально необхідних потреб особи у стані фінансової кризи.

Статтею 49 Конституції України встановлено, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Реалізація цього права потребує забезпечення безкоштовного надання медичної допомоги в державних та комунальних закладах. Відповідно до ст. 51 Конституції України сім'я, дитин-

ство, материнство і батьківство охороняються державою. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Статтею 52 Конституції України передбачено, що держава заохочує і підтримує благодійну діяльність щодо дітей.

Культурні права дитини — це можливості (свободи) збереження та розвитку її національної самобутності, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку. До таких відповідно до статей 53, 54 Конституції України належать: 1) право на освіту; 2) право на навчання рідною мовою; 3) право на використання вітчизняних і світових досягнень культури і мистецтва; 4) право на вільну наукову, технічну і художню творчість.

Екологічні права дитини являють собою можливості (свободи) користуватися природним середовищем як середовищем проживання. Це — права на сприятливе довкілля, охорону здоров'я від його несприятливого впливу, відшкодування шкоди, завданої здоров'ю і майну екологічними правопорушеннями, на природо-користування та ін. Екологічні права є спорідненими з правом на життя.

Термін «сприятливий» означає: той, «... який позитивно впливає на що-небудь, створює відповідні умови для здійснення, виконання і т. ін. чогось; потрібний, необхідний для чого-небудь; належний; зручний для чого-небудь...» [4].

У міжнародних актах використовуються й інші формулювання. Наприклад, Стокгольмська декларація з навколишнього середовища стверджує право людини на сприятливі умови життя у навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне та процвітаюче життя [5].

У вітчизняній юридичній науці висловлюються думки з приводу придатного для життя і безпечного для здоров'я довкілля [6], якісно сприятливого для людини природного довкілля [7] та інші.

Варто погодитися з В. Костицьким, що навколишнє природне середовище можна вважати сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим у законодавстві про охорону довкілля критеріям, стандартам та нормативам, які стосуються чистоти (незабрудненості), ресурсоємності (невиснаженості), екологічної стійкості, видової різноманітності і естетич-

ного багатства [8]. Тож, говорячи про право дитини на сприятливе довкілля, слід вести мову про таке навколишнє середовище, яке відповідає встановленим у законодавстві стандартам та нормативам.

Специфіка екологічних прав дитини полягає у тому, що основою їх здійснення є об'єктивно існуюча екологічна система — навколишнє природне середовище. При цьому деякі екологічні права є природними правами, невід'ємними від життєдіяльності особи, незалежно від її правового закріплення. Такі права дити-

ни реалізуються як об'єктивна необхідність і не потребують нормативно-правового оформлення.

Підбиваючи деякі підсумки, видається доцільним зазначити, що система прав дитини є складовою системи прав людини. Законодавче унормування прав неповнолітньої людини необхідне для її існування, виховання і розвитку. Багато прав дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, набуття громадянства, вільне вираження думок та ін.).

ПРИМІТКИ

1. Новий тлумачний словник української мови : в 3 т. — К. : Аконт, 2004. — Т. 3.
2. Конституційне право України : підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. — К., 2002. — С. 210.
3. Волосатий Г. Конституція України о праве граждан на жилище / Г. Волосатый // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (жовтень, 2000 р.) / за ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіха. — О. : Юрид. літ., 2001. — С. 273.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпін' : ВТФ «Перун», 2005. — 1377.
5. Стокгольмська декларація (щодо питань навколишнього середовища) від 16.06.1972 р. // Действующее международное право. — М. : Московский независимый институт международного права, 1997. — Т. 3. — С. 682—687.
6. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. — К. : ІЗП і ПЗ, 2003. — С. 35, 191.
7. Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. / В. Л. Бредіхіна. — Х. : Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2005. — С. 16.
8. Костицький В. В. Зазнач. праця. — С. 79.

Кудрявцева Елена. Классификация и систематизация конституционных прав и свобод ребенка в Украине.

В статье освещаются вопросы классификации и систематизации конституционных прав ребенка в Украине. Автор обосновывает вывод о том, что система прав ребенка является частью системы прав человека. Законодательное урегулирование прав несовершеннолетнего человека необходимо для его существования, воспитания и развития. Многие права ребенка совпадают с правами человека (право на жизнь, имя, приобретение гражданства, свободное выражение мыслей и т. п.).

Ключевые слова: конституционные права человека, классификация, систематизация, нормативно-правовое обеспечение.

Kudryavtseva Olena. Classification and systematization of constitutional rights and freedoms of the child in Ukraine.

In the article the questions of classification and systematization of constitutional rights for a child are illuminated in Ukraine. An author grounds a conclusion that the system of rights for a child is part of the system of human rights. The legislative settlement of minor human rights is needed for his existence, education and development. Many rights for a child coincide with human (right on life, name, acquiring citizenship, free expression of ideas etc.) rights.

Key words: constitutional human rights, classification, systematization, normatively-legal providing.